

Adina-Voichița ROȘU
(Universitatea din Oradea)

Mortalitatea ca noțiune efemeră: perspectiva biografică a lui Horațiu

Abstract: (Mortality as an Ephemeral Concept: Horatius' Biographical Perspective) Horațiu's biographical perspective on mortality is profoundly human and introspective, reflecting not only our fear and fragility as human beings but also our potential to live and love fully, with an awareness and acceptance of death's inevitability as an integral part of the human experience. The poet's perspective is deeply influenced by his own emotions and experiences. The violent conflict within the Roman civil war made the poet aware of the fragility of life, and this awareness influenced many of his works, in which Horațiu reflects on the passage of time and the inevitability of death. Another aspect that influenced his approach to mortality was his precarious health, which made him aware of the fragility of the human body, of inevitable aging, and death. This led him to consider that his poetic works could be a way to survive physical death and leave a mark in history. His experience in the literary circle of Rome made Horațiu realize how important memory and cultural heritage are for an individual. We aim to identify the key messages and symbols related to these themes, analyze how critics and researchers have interpreted Horațiu's approach to mortality and ephemerality, synthesize the main factors that influenced the poet's vision, and argue the continued relevance of these themes in contemporary times and their impact on readers.

Keywords: *Horațiu, mortality, ephemerality, existence, immortality.*

Rezumat: Perspectiva biografică a lui Horațiu asupra mortalității este una profund umană și introspectivă, reflectând nu doar teama și fragilitatea noastră ca ființe umane, ci și potențialul nostru de a trăi și iubi în deplinătate, cu conștientizarea și acceptarea inevitabilității morții ca parte integrantă a experienței umane. Această perspectivă a poetului este profund influențată de trăirile și experiențele sale personale. Conflictul violent din cadrul războiului civil de la Roma a făcut ca poetul să conștientizeze fragilitatea vieții, iar această conștientizare a influențat multe dintre operele sale, în care Horațiu reflectează asupra trecerii timpului și inevitabilității morții. Un alt aspect care a influențat abordarea sa asupra mortalității a fost sănătatea sa precară, care l-a făcut să fie conștient de fragilitatea corpului uman, de inevitabila îmbătrânire și moarte. Acest lucru l-a determinat să considere că operele sale poetice ar putea fi o modalitate de a supraviețui morții fizice și de a lăsa o amprentă în istorie. Experiența sa în cadrul cercului literar din Roma l-a făcut pe Horațiu să realizeze cât de importantă este amintirea și moștenirea culturală pentru o persoană. Ne propunem să identificăm mesaje și simbolurile cheie legate de aceste teme, o analiză a modului în care criticii și cercetătorii au interpretat abordarea lui Horațiu asupra mortalității și efemerității, sintetizând principalii factori care au influențat viziunea poetului și argumentând relevanța continuă a acestor teme în contemporaneitate și impactul lor asupra cititorilor.

Cuvinte-cheie: *Horațiu, mortalitate, efemeritate, existență, nemurire.*

Introducere

Analiza perspectivei biografice a lui Horațiu asupra mortalității dintr-o perspectivă diacronică și plasarea acesteia în istoricitate, implică examinarea modului în care ideile și concepțiile sale despre moarte evoluează în timp, atât în cadrul propriei sale vieți, cât și în contextual istoric și literar al epocii. Acest demers presupune o explorare a modului în care Horațiu și operele sale se raportează la tradițiile literare anterioare și modul în care acestea influențează și sunt influențate de contextul lor temporal. Biografia lui Horațiu, marcată de tumultul istoric și de experiențele personale reflectă o conștiință profundă a fragilității existenței umane, lucru care devine o temă centrală în creația sa literară. Născut într-un context social și istoric complex, Horațiu a trăit perioada de tranziției a Romei, când Republica s-a transformat în Imperiu. Această realitate istorică i-a oferit un cadru propice pentru contemplarea efemerității vieții. Experiența sa personală, moartea tatălui său, cariera militară, provocările întâlnite pe parcursul carierei sale literare au contribuit la dezvoltarea unei viziuni nuanțate asupra mortalității. Poetul înțelege că viața este marcată de incertitudine, iar fiecare moment trăit devine o piatră de temelie în construirea sensului existenței.

Analizând legătura dintre biografia lui Horațiu și conceptul mortalității, observăm o joncțiune filozofică între stoicism și epicureism. Horațiu, influențat de gândirea stoică, recunoaște inevitabilitatea morții și, în același timp al prețurii propriei existențe. Într-un secol în care confruntarea cu soarta este omniprezentă, Horațiu propune o formă de acceptare activă: să îmbrățișăm ceea ce avem și să ne bucurăm de viață în fiecare clipă. În centrul operei lui Horațiu, răsună un ecou al efemerității, un îndemn la traiul intens. Fiecare vers devine o respirație, fiecare strofă o sfidare a vârstei și timpului. Poetul ia naștere din cenușa incertitudinii, din adversitățile vieții, iar cuvintele sale sunt ca niște raze de soare care străbat aburul dimineții. Astfel Horațiu ne invită să ne lăsăm purtați de vârtejul vremelnice al existenței, să ne acceptăm moartea ca pe o parte inevitabilă a călătoriei și să găsim frumusețea în efemeritatea fiecărei clipe. În final, el devine un poet al fragilității, un gânditor al clipei, învățându-ne că esența vieții constă în ceea ce alegem să trăim și să lăsăm în urmă, în aceea imensă tăcere a morții care ne așteaptă pe toți.

Mortalitatea și efemeritatea în contextual literaturii antice

Tema mortalității și efemerității este omniprezentă în literatura antică, fiind abordată din diverse perspective și în diferite genuri literare. De la epopeile eroice și tragediile grecești la poezia reflexivă și filozofică romană, aceste teme reflectă preocupările universale ale umanității cu privire la natura vieții și inevitabilitatea morții. Explorarea acestor teme în contextual literaturii antice ne oferă o înțelegere profundă a modului în care culturile antice percepeau și se confruntau cu efemeritatea existenței umane. Aceste teme sunt prezente în mod constant în literatura antică. *Iliada* și *Odiseea* lui Homer abundă de referințe asupra mortalității și efemerității. Personaje precum Ahile meditează asupra vieții scurte dar glorioase versus asupra vieții lungi dar

neînsemnate. Autori greci de tragedii, precum Eschil, Sofocle, Euripides sau filozofi greci, Socrate, Platon, Aristotel explorează teme ale destinului, fragilității vieții, nemuririi sufletului și a vieții de apoi. În *De Rerum Natura*, Lucretius vorbește despre moarte și efemeritate în contextual unui univers materialist. El argumentează că teama de moarte este irațională deoarece sufletul este muritor și moartea înseamnă pur și simplu încetarea existenței. Stoicismul, reprezentat de Seneca și Marcus Aurelius subliniază acceptarea calmă a morții ca parte a ordinii naturale. Seneca în *Scrisorile sale*, ne îndeamnă să acceptăm moartea cu seninătate și să trăim o viață virtuoasă indiferent de durata acesteia. Ovidiu, în *Metamorfoze*, explorează transformările continue și ciclicitatea naturii, transformările personajelor precum cea a lui Daphne care se transformă în laur, aceasta simbolizând mutabilitatea și efemeritatea existenței umane. Așadar în perioada lui Horațiu (68-8 î.Hr.), epoca de aur a literaturii latine, gândirea romană era influențată de cele două curente filozofice principale: epicureism și stoicism. Epicureii considerau că moartea nu trebuie să înspăimânte fiindcă în momentul morții nu mai există conștiință, iar stoicii promovau acceptarea destinului cu serenitate, moartea fiind privită ca parte naturală a existenței umane care trebuie întâmpinată cu calm și raționalitate.

Operele lui Horațiu oglindesc influențele filozofiei stoice și epicureice. Pierre Hadot, filozof și istoric al filozofiei, a fost interesat de felul în care filozofiile antice erau integrate în viața de zi cu zi. Pierre Hadot chiar dacă nu se concentrează exclusiv pe Horațiu, oferă instrumente valoroase pentru a înțelege opera și biografia poetului roman. Din perspectiva lui Hadot asupra filozofiei ca mod de viață (Hadot, 2019) și importanța exercițiilor spirituale putem înțelege mai bine modul în care Horațiu a integrat principiile filozofice în scrierile și viața sa. Horațiu nu doar că reflectă asupra vieții și mortalității în mod abstract, ci îndeamnă la o practică filozofică activă a trăirii în prezent și a aprecierii frumuseții efemere a vieții. Filozofia avea rolul de a transforma individul, de a-l pregăti pentru a face față problemelor existențiale, incluzând mortalitatea și efemeritatea. Hadot explică cum școlile filozofice antice (stoicism, epicureism, cinism, etc) ofereau practici și exerciții spirituale menite să pregătească adepții pentru a trăi conform principiilor filozofice, inclusiv acceptarea mortalității. Hadot discută în detaliu despre exercițiile spirituale (Hadot, 2014) practicate de filozofii antici. Horațiu adoptă și încorporează aceste filozofii în viața sa și în scrierile sale. În *Odele sale* promovează idea de „*carpe diem*”, o maximă epicureică care încurajează trăirea prezentului și aprecierea plăcerilor simple ale vieții. Cunoscuta sintagmă apare în *Oda 1.11* (Horatius 1980, 90), fiind emblematică pentru perspectiva sa asupra vieții efemere și inevitabilității morții. De asemenea, Horațiu meditează asupra valorilor stoice și epicureice cum ar fi ataraxia și austeritatea. Aceste teme apar în multe dintre poeziile sale unde subliniază importanța echilibrului și a evitării exceselor. *Memento mori*-ul stoic descris de Hadot se regăsește în reflecțiile lui Horațiu asupra mortalității, ca exercițiu spiritual. Această temă este frecvent explorată în operele sale, Horațiu insistând asupra nevoii de a accepta mortalitatea ca parte integrantă a existenței. Una dintre ideile centrale ale lui Hadot se referă la faptul că

filozofia este mai mult decât o teorie, este o artă a vieții. Horațiu, de asemenea, vede poezia ca mijloc de a îndruma și educa în privința unei vieți bine trăite. În *Epistole și Satire*, Horațiu oferă sfaturi practice despre cum să navighezi prin dificultățile vieții, reflectând asupra prieteniei, moderației și bucuriei de a trăi simplu – toate acestea fiind consonante cu perspectivele filozofice pe care Hadot le apreciază în filozofia antică.

În *Odă 1.4* (Horatius 1980, 78), Horațiu meditează asupra trecerii anotimpurilor și a inevitabilității morții, îndemnând la bucuria momentului prezent. Aceasta reflectă conceptul de efemeritate, central în filozofia antică analizată de Pierre Hadot. Așadar, o analiză filozofică și filologică a perspective biografice a lui Horațiu asupra mortalității dezvăluie o viziune complexă și nuanțată, formată de experiențele sale personale și de influențele culturale și filozofice ale epocii.

III. Importanța perspective biografice a lui Horațiu. Momente - Cheie din biografia lui și reflecția acestora în temele sale literare

Quintus Horatius Flaccus s-a născut în anul 65 î.Hr., într-o familie modestă, tatăl său a fost libert, a avut funcția de *coactor argentarius* (încasator de impozite) (Cizeck 1994, 295) și realizase o oarecare avere pentru a-i putea oferi o educație aleasă fiului său în cele mai bune școli din Roma (Școala retorică a lui Orbilius și apoi Academia din Atena).

Despre tatăl său fost sclav eliberat, despre modestia originii sale și despre mândria pe care o simțea față de educația primită, Horațiu vorbește în *Satire VI*:

Nunc ad me redeo libertino patre natum,
quem rodunt omnes libertino patre natum,
nunc, quia sim tibi, Maecenas, convictor, at olim,
quod mihi pareret legio romana tribuno (Horatius, 1980, 56)¹

sed puerum est ausus Romam portare docendum
artes, quas doceat quivis eques atque senator
semet prognatos. Vestem servosque sequentes (Horatius, 1980, 58)²

Nil me paeniteat sanus patris huius, eoque
non, ut magna dolo factum negat esse suo pars,
quod non ingenuos habet clarosque parentes,

¹ „Născut sunt, cum se știe, dintr-un libert și-această umilă obârșie
nici până astăzi lumea nu poate-a mi-o ierta,
văzându-mă, Mecena, primit la masa ta;
așa cum altă dată mă pizmuiră unii
când ca tribun pornisem în fruntea legiunii”

² „Căci tata fără teamă, la Roma m-a dus,
Dorind cu dinadinsul ca fiul lui supus
Să-și însușească-acele cunoașteri de o viață,
Pe care toți copiii de cavaleri le-nvață...”

sic me defendam. Longe mea discrepant istis et vox et ratio (Horatius, 1980, 60)¹

Aceste citate oglindesc imaginea clară a respectului și afecțiunii pe care Horațiu le-a avut pentru tatăl său, precum și a modului în care originile sale modeste și educația sa i-au influențat viața și cariera.

De la ascensiunea sa social dintr-o origine modestă, la experiența militară și traumatică a războiului, la influența stabilizatoare a lui Maecenas, fiecare aspect al vieții sale contribuie la profunzimea scrierilor lui. Criticii literari subliniază conexiunea profundă între biografia sa și temele literare pe care le explorează, evidențiind relevanța și umanitatea durabilă a operelor sale.

În anul 44 î.Hr., după asasinarea lui Caesar, Horațiu se alătură trupelor republican conduse de conspiratorii Brutus și Cassius împotriva forțelor lui Octavian și Marc Antoniu. Această experiență a avut un impact profund asupra lui și este menționată în mai multe opere. În *Ode* 2.7, Horațiu îl menționează pe prietenul său Pompeius, aducându-și aminte de zilele în care au luptat:

Tecum Philippos et celerum fugam
sensi, relictā non bene parmula,
cum fracta virtus et minaces
turpe solum tetigere mento. (Horatius, 1980, 150)²

În *Epode* 16 (*Poporului roman*), Horațiu își exprimă dezamăgirea față de războiul civil care a devastat Roma:

Altera iam teritur bellis civilibus aetas
suis et ipsa Roma viribus ruit. (Horatius, 1980, 326)³

Experiențele militare și pierderea ulterioară a averii influențează profund tonul meditativ și melancolic al operelor sale, explorând idei de efemeritate. Trauma de la Philippi a lăsat o amprentă de durată asupra poeziei lui Horațiu, impregnându-i un sentiment de nesiguranță.

În *Epistole*, cartea II, menționează din nou înfrângerea de la Philippi, subliniind dezamăgirea sa față de război:

Unde simul primum me dimisere Philippi,
decisis humilem pinnis inopemque paterni

¹ „Mă voi mândri că tată mi-a fost și i-am fost fiu.

Nemulțumiți sunt unii, și parcă-și cer iertare,
Că n-am avut norocul să poarte un nume mare.
O, cât de departe de-a lor, gândirea mea!

² „Cu tine la Philippi înfrângerea văzui, lăsându-mi scutul cam rușinos, când bărbăția-și franse avântul și mulți viteji au muscat țărâna”

³ „Iată iar un rând de oameni care-n luptele civile se zdrobește, Roma cade însăși sub puterea sa”

et laris et fundi paupertas impulit audax
ut versus facerem. (Horatius, 1980, 294)¹

Înfrângerea de la Philippi l-au făcut pe Horațiu să aprecieze mai mult pacea, stabilitatea și viața simplă.

Un moment cheie al bibliografiei lui Horațiu, îl reprezintă relația cu Maecenas și influența patronatului asupra operelor lui. Maecenas era patriotul elocvent, călăuza marilor oameni de stat, și mai presus de toate *musa poetarum* din epoca lui Augustus. În *Oda XX* adresa lui Maecenas, Horațiu oferă o ilustrare a importanței existenței lui pentru poezii din perioada augustană și *munus*-ul cel mai de preț dăruit de acesta, nemurirea:

Non usitata nec tenui ferar
penna biformis per liquidum aethera
vates neque in terris morabor
longius invidiaque maior
urbes relinquam; non ego pauperum
sanguis parentum, non ego quem vocas,
dilecte Maecenas, obibo
nec Stygia cohibebor unda. (Horatius, 1980, 176)²

Eugen Cizek specifică faptul că anul 8 î.Hr., data morții lui Maecenas este estimat de anumiți cercetători ca fiind anul în care s-a încheiat secolul lui Augustus și nu anul 14 d.Hr. dat de istorie (Cizek, 1994, 286). Același lucru îl găsim menționat de către Pierre Grimal în *Civilizația romană*: „magnifica-nflorire a literaturii augusteice n-a supraviețuit celor care fuseseră creatorii ei. După moartea lui Horațiu în anul 8 î.Hr. se pare că întreaga sevă a dispărut din literatura latină” (Grimal 1975, 288).

În *Oda XX* către Maecenas, Horațiu folosește metafora lebedei pentru a explica rolul de *vates*, de „poet înaripat” care se va înălța spre cer, devenind nemuritor. În mare parte metafora constituie un fel de transfer care conduce către noi descoperiri. În cazul nostru, Horațiu este un *vates biformis*, *biformis* referindu-se la cele două chipuri ale poetului, om și lebedă, pe care Maecenas îl cheamă lângă el. motivul ultimului cântec al lebedei apare deseori ca temă în poezii. Explicația ar fi faptul că: „se credea că înainte de a muri, lebăda se ridică la cer către soare cântă câteva note și apoi cade moartă în apă. În acest context ea a devenit simbolul poetului și al poeziei” (Evseev 2007, 98).

¹ „De-ndată ce mi-a dat Philippi îngăduința de-a pleca, cu aripile retezate, nevolnic și lipsit de Larul și de moșia părintească, m-a-mpins curajul sărăciei să mă apuc de versuri”.

² „Eu voi zbura-n văzduhul nepătat/nemaivăzut poet înaripat/și părăsind pământul, voi lăsa/în urmă Roma și invidia;/eu, cel cu sânge de sărac în vine/pe care tu m-ai înălțat la tine, /eu, scumpul meu Maecena, n-am să mor, /n-am să fiu dus de Styxul călător”.

IV. Concluzii

Reflecțiile lui Horațiu asupra mortalității sunt strâns legate de încercarea sa de a descoperi un sens al existenței. Mesajul este profund și actual: acceptarea limitelor umane, trăirea în prezent, cultivarea echilibrului interior, căi prin care se poate răspunde angoasei provocate de conștientizarea morții.

Prin arta sa, Horațiu oferă nu doar o soluție la problema efemerității, ci și una filozofică, aplicabilă dincolo de timpul său. Factorii care au contribuit la perspectiva sa asupra mortalității și trecerii timpului au fost momentele semnificative din viața sa: pierderea tatălui său, cariera militară timpurie, relația cu regimul augustan. Așadar impactul biografiei asupra viziunii lui Horațiu despre moarte și efemeritate este profund rațională, moartea nefiind un capăt, ci un moment inevitabil care definește și îmbogățește experiența vieții. Căutarea sensului vieții este o reflecție constantă în creația sa, mai cu seamă în cadrul genului liric, unde subtilitatea filozofică se îmbină cu o profunzime emoțională remarcabilă. Pentru Horațiu, realitatea inevitabilă a morții, paradoxal, poate oferi un impuls pentru o viață trăită cu autenticitate și echilibru. Versul din *Oda I,4*:

Pallida Mors aequo pulsata pede pauperum tabernas
regum turres. (Horatius, 1980, 78)¹

sugerează o viziune egalitară asupra morții care transcende statutul social sau bogăția, reamintindu-le cititorilor că nimeni nu este imun în fața destinului.

Cele două sisteme filozofice, aparent contradictorii, converg în accentul pus pe moderație, acceptarea și valorificarea prezentului. Conceptul de *carpe diem* nu reprezintă o invitație la hedonism ci la o conștientizare a fragilității vieții și o chemare la trăirea ei cu recunoștință și înțelepciune, poetul sugerând că sensul vieții nu este găsit în acumulări materiale, ci în momente de bucurie autentică, relații umane și contemplare.

Moartea poate acționa ca un catalizator pentru introspecția și pentru redefinirea scopurilor personale. Biografia poetului și etapele vieții au jucat un rol crucial în formarea viziunii asupra morții: răspunsul horațian la efemeritatea vieții este căutarea nemuririi prin artă. În celebra *Odă III.30*, forța poeziei transcede timpul și moartea:

Exegi monumentum aere perennius
Regalique situ pyramidum altius (Horatius, 1980, 248)²

În ciuda viziunii sale despre efemeritatea vieții, Horațiu crede că poezia poate oferi un fel de nemurire, el sugerează că, prin scrisul său, poate trăi dincolo de moarte, iar opera sa va fi amintită de generațiile viitoare. În acest sens, el vede în poezie o cale

¹ „moartea palidă lovește cu piciorul și-n bordeie de săraci”.

² „Am ridicat un monument mai durabil decât bronzul și mai înalt decât regalele piramide”.

de a depăși efemeritatea vieții și de a lăsa o moștenire durabilă. Poezia, creația poetului, *vates opus*, reprezintă singura garanție umană asupra imortalității. Creația literară permite unei părți a sinelui să dănuie dincolo de limitele vieții fizice. Trecerea timpului și caracterul său efemer, exprimat prin conceptul de *fugacitas*, oglindesc natura tranzitorie a existenței așa cum e exprimată în *Oda II, 14*:

Eheu fugaces, Postume, Postume,
labuntur anni, nec pietas moram
rugis et instant senectae
afferet indomitaque morti (Horatius, 1980, 40)¹

Credința în eternitatea operei literare transformă fugacitatea într-o sursă de motivație creativă, sugerând că, deși timpul distruge totul, arta are puterea de a transcende această limitare. Horațiu integrează tema *fugacitas* într-o viziune profund filozofică asupra existenței umane: poetul propune o dualitate, pe de o parte acceptarea senină a caracterului efemer al vieții, iar pe de alta, găsirea unei forme de nemurire prin artă și prin valorile cultivate în timpul vieții. Trecerea timpului, în viziunea horațiană, este astfel o forță care definește atât limitele umane, cât și potențialul lor creator.

Referințe bibliografice

- Bayet, Jean. 1972. *Literatura latină*. În românește de Gabriela Creția, traducerea versurilor de Petre Stati, studiu introductiv de Mihai Nichita. București: Editura Univers.
- Călinescu, George. 1967. *Horațiu, fiul libertului*, în volumul *Scriitori străini*. București: Editura pentru Literatură Universală.
- Cizek, Eugen. 1994. *Istoria Literaturii Latine*. București: Editura Societatea „Adevărul SA”.
- Commager, S. 1963. *The odes of Horace. A critical study*. London: New Haven.
- Cremona, V. 1982. *La poesia civile di Orazio*. Milano: Vita e Pensiero.
- Franga, Liviu. 2007. *Poezii latini și poezia lor. De la Luciliu la Martialis, vol. I*. București: Editura Universității din București.
- Grimal, Pierre. 1975. *Civilizația romană*, traducere și note de Eugen Cizek. București: Editura Minerva.
- Grimal, Pierre. 1958. *Horace*. Paris: Aux Editions du Seuil.
- Grimal, Pierre. 2002. *Secolul lui Augustus*, traducere, note și prefață de Florica Mișu. București: Editura Corint.
- Hadot, Pierre. 2019. *Filozofia ca mod de viață*. București: Editura Humanitas.
- Hadot, Pierre. 2014. *Exerciții spirituale*. Galați: Editura Egumenita.
- Hadot, Pierre. 2016. *Studii de filosofie antică*. Arad: Editura Sf. Nectarie.
- Levi, Peter. 1998. *Horace: A life*. New York: Routledge.
- Lyne, R.O.A.M. 1980. *The Latin Love Poets from Catullus to Horace*. Oxford University Press.
- Mașchin, N.A. 1951. *Istoria Romei Antice*. București: Editura de Stat.
- Perret, J. 1959. *Horace, l'homme et l'oeuvre*. Paris: Boivin.
- Pichon, René. 1941. *Histoire de la littérature latine*. Paris: Hachette.
- Pippidi, D.M. 1972. *Formarea ideilor literare în antichitate*. București: Editura enciclopedică română.

¹ „Hei, Postume, Postume-n aprigă fugă/Se spulberă anii și-n van e-orice rugă,/căci nici bătrâneții ce vine grozavă/nici morții ne-nfrână n-aduce zăbavă”.

- Reale, Giovanni. 2016. *Istoria filosofiei antice. Vol. 5. Cinismul, epicureismul și stoicismul*. București: Editura Galaxia Gutenberg.
- Vlăduțescu, Gheorghe. 2020. *Filosofia în Roma Veche*. București: Editura Paideea.
- Woodman, Tony, Feeney, Denis. 2002. *Tradition and context in the poetry of Horace*. Cambridge University Press.

Surse

- Horatius. 1980. *Opera omnia*. Ediție bilingvă, studiu introductiv, note și indici de Mihai Nichita, stabilirea textului și selecția traducerilor de Traian Costa, București: Editura Univers.
- Horatius Flacus. *Carmina*. <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0893.phi001.perseus-lat1:1.1>.
- Horatius. 1959. *Opera omnia, ed.III*. Klingner, F., Leipzig: Teubner.

Webografie

- Castorina, Emanuele, 1965, *La poesia di Orazio*, <https://www.jstor.org/stable/41528280>.
- Hayward, Laura, 2022. *Horace: The Son of a Slave Who Became Rome's Leading Poet*, <https://www.thecollector.com/horace-roman-poet/>.
- Levin, Donald Norman, 1968, *Horace's Preoccupation with Death*, <https://www.jstor.org/stable/3296200q>.
- La Penna, Antonio, 1963. *Orazio e l'ideologia del principato*. <https://www.persee.fr>.
- Tate, J. 1928, *Horace and the moral function of poetry*, <https://www.jstor.org/stable/635591>
- Zielinski, Th. 1939, *Horace et la société du temps d'Auguste*, <https://www.persee.fr>.